

Ольга Травкіна

ДО ІСТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЕПАРХІАЛЬНОГО СКЛАДУ ТА КРАМНИЦІ У 20-х РОКАХ ХХ ст.

Висвітлюється питання практичної реалізації політики державних та партійних органів щодо ліквідації церковних установ у Чернігові, зокрема епархіального складу, який знаходився у дзвіниці будинку Чернігівського колегіуму на початку 20-тих років ХХ ст.

Ключові слова: епархіальний склад, крамниця, дзвіниця, ікони, предмети культу.

В останні роки значна увага приділяється висвітленню питань антирелігійної діяльності радянської влади, оприлюдненню численних архівних матеріалів щодо масових репресій священників та погромів церков, пограбуванню, вилученню церковного майна.

Ця стаття присвячена практичній реалізації політики державних та партійних органів щодо ліквідації церковних установ у Чернігові, зокрема епархіального складу, який знаходився у соборній дзвіниці (входить до складу споруди нині відомої як приміщення Чернігівського колегіуму).

Історія будинку Чернігівського колегіуму нараховує уже більше 300 років. Він був частиною комплексу приміщень колишнього кафедрального Борисоглібського монастиря. Його складна об'ємно-просторова композиція об'єднувала церкву Всіх Святих з вівтарем, трапезну, дзвіницю. Відомо, що 36-метрову дзвіницю було збудовано у 1700–1702 рр. за фінансування І. С. Мазепи. Про це свідчить закладна керамічна дошка з гербом гетьмана. Вона збереглася до нашого часу. Після ліквідації монастиря у 1786 р. будинок був пристосований для розміщення в ньому губернських установ: казначейства, архівів казенної палати та губернського правління. Після повернення у 40-х роках ХІХ ст. будинку Чернігівського колегіуму в духовне відомство періодично проводилися ремонтні роботи та переобладнання внутрішніх приміщень будинку під житло церковного притчу та господарських потреб. Дзвіниця була перетворена на соборну дзвіницю Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів.

Нижній її поверх у 1891 р. прилаштували для іконно-книжкової крамниці [1, с. 158], до якої прибудували зі заходу ганок у стилі російської архітектури ХVІІ ст. Як зазначав О. Єфімов, оскільки за право торгівлі священними зображеннями і срібними виробами собору необхідно було платити за промислове свідоцтво великий податок місту і земству — до 500 крб. щорічно, у 1908 р. вирішено було перенести торгівлю іконами в інше місце, в огорожу соборну, а це приміщення передати Братству Св. Михаїла, князя Чернігівського під книжкову торгівлю [1, с. 158].

Як свідчать архівні документи поч. 20-тих років ХХ ст., окрім крамниці, у підвальних приміщеннях дзвіниці та на першому поверсі знаходився епархіальний склад, де зберігалось церковне майно: тканини, ікони, інші культові предмети, які призначалися для богослужбових потреб [2, арк. 1-6].

Згідно з декретом від 23 січня (5 лютого) 1918 р. Раднарком РСФРР про

© Травкіна Ольга Іванівна – кандидат історичних наук, завідувач відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

відокремлення церкви від держави та школи від церкви, в якому передбачалася націоналізація церковного майна, були створені комісії щодо ліквідації майна церковних, монастирських й інших релігійних установ і на Чернігівщині [3, с. 1]. У наказі Чернігівського губвиконкому від 12 червня 1921 р. вказувалося на необхідність реєстрації в десятиденний термін усіх парафіяльних общин та складання описів усього церковного майна в трьох примірниках [4, арк 26]. Майно, яке зберігалось в крамниці та єпархіальному складі в соборній дзвіниці та під дзвіницею, належало всім православним парафіям Чернігівщини. Коли 26 вересня 1921 р. Чернігівський губвиконком ухвалив рішення про передачу Борисоглібського собору Українській Автокефальній православній церкві, її представники повісили замки на єпархіальному складі, який знаходився поряд із собором [5, арк. 28 зв.]. Вилучення церковних цінностей прискорилося у зв'язку з декретом ВЦВК від 8 березня 1922 р. про вилучення церковних цінностей на користь голодуючих та створення відповідної губернської комісії [6, арк. 1-1зв.].

Президія Чернігівського губвиконкому від 19 липня 1923 р. постановила організувати комісію з обліку та вилучення художньо-історичних і матеріальних цінностей, які зберігалися під дзвіницею та в підвалах під дзвіницею Борисоглібського собору [2, арк. 1-6].

Вона у складі представників губвідділу управління – т. Ораєвського, губернського архівного відділу – т. Нероди та завідувача Чернігівського музею культур В. Г. Дроздова, оглянувши церковне майно в підвалах, прийшла до висновку, що облік цього майна, яке цілком заповнило приміщення, не можливо буде здійснити без очищення та поступового звільнення приміщень від різних предметів. Деякі з них, згідно з висновками та актами перевіряльників, найкраще всього було б передати, не гаючись, установам: наросвіті, губарху, губмузею. Тому комісія просила дозволу губвиконкому про якнайшвидше вилучення цього майна та передачі його по акту відповідним установам [2, арк. 3].

Також було здійснено опис речей у крамниці під церковною дзвіницею Борисоглібського собору. Насамперед, у ньому були зазначені тканини: парчова різних кольорів – біла, золотиста, голуба, червона тощо, а також і шовкова з хрестами. Тут же зазначалися і їхні розміри (в аршинах та вершках). Були тут також серветки, парчові бордюри, китиці срібні та золоті тощо. Всього 122 од. зб. Тканини планувалося передати до складу губвиконкому. До губернського музею В. Дроздов просив передати їхні зразки: по 5 аршин від кожного сорту парчі для створення показових альбомів (один – для музею, чотири – в обмінний фонд). Також 25 аршин (аршин=0, 71 см) парчі прохав він для декоративних потреб музею [2, арк. 34].

Згідно з описом на єпархіальному складі зберігалася значна кількість ікон:

1. Великі ікони в засклених кіотах – 17.
2. У кіоті без скла – 1.
3. Теж саме малих – 3.
4. Великих ікон на дошці в мідній ризі – 1.
5. Ікони на дошках 6 x 5 вершків (вершок=4, 4 см), обшитих оксамитом з металевими ризами – 56.
6. Ікони на дошках з металевими ризами 4x3 верш. – 267.
7. Теж саме 5x7 верш. – 64.
8. Теж саме 3 ½ x 2 ½ верш. – 181.
9. Жерстяні ікони 4x3 верш. – 26.
10. Теж саме 2 ½ x 2 верш. – 11.
11. Те ж саме на дереві з ризами 2 ½ x 2 верш., засклені – 104.
12. На дереві з жерстяними ризами 2 x 1 ½ верш. – 113.
13. Ікони на дереві з металевими ризами 6x5 верш. – 63.
14. На дереві 4x3 ½ верш. – 195.
15. 3 ½x2 – 60;.
16. 2x ½ – 165.

17. 1 ½ x 1 ¼ — 15.
18. 5x4 — 57.
19. 6x5 — 64.
20. 7x6 — 17 [2, арк. 15].

Крім цього:

1. Великих ікон на дереві — 30.
2. Теж саме малих — 8.
3. Теж саме середніх — 14.
4. Великих ікон — 17.
5. Середніх ікон — 7.
6. Ікон на дереві — 10 середньої величини.
7. Великий кіот з іконою.
8. Кіоти дерев'яні різьблені малі — 2.
9. Кіоти дерев'яні різьблені середні — 4.
10. Кіоти дерев'яні різьблені малі — 3 [2, арк. 14].

Підрахунки засвідчують, що в церковній крамниці та єпархіальному складі в колишній соборній дзвіниці нараховувалося більше півтори тисячі ікон різних розмірів, частина з них — в зашкленних кіотах, інша — в металевих шатах, а також на жерсті. Вочевидь, вони призначалися для продажу в Чернігові, а також по всій Чернігівській єпархії. Доля цих ікон невідома. Як свідчать опосередковані відомості, культові предмети планувалося залишити в крамниці і передати церковникам [2, арк. 35 зв.]. Чи було це виконано, невідомо. Документи про передачу ікон церквам відсутні. До губерньського музею, як свідчать розписки, була відібрана лише незначна кількість ікон:

1. Ікон старих — 2 шт.
2. Кіот з іконою «Коронування Марії».
3. Ікон на жерсті — 28 шт.
4. Ікон на дереві — 10 шт.
5. Ікон на папері — 64 шт. [2, арк. 24].

А також:

1. Ікона Феодосія з окладом кавказької роботи срібними нитками, що звиваються.
2. Ікона на дошці «Неопалима купина».
3. Ікона на жерсті «Воскресіння».
4. Дві різьблені на кипарисі малі іконки [2, арк. 33].
5. Ікон — 14.
6. Ікони на полотні Ів. Тобольського — 3 [2, арк. 13].

Думається, що на складі зберігалися тогочасні сучасні ікони, які, на думку представників музею, не мали історичної цінності і тому вони не були відібрані до музейного фонду.

Крім цього, три срібні ризи 84 проби малих та срібна ложка для причастя мали бути відібрані в губфінвідділ, інші ікони теж в срібних ризах 84 проби у футлярах — в губмузей, як і чотири металеві рельєфи Розп'яття бех хреста.

На складі були і дерев'яні заґрунтовані гіпсом дошки для малювання — 19, малих — 33, середніх — 11, «золоті» багети, дикт (фанера), фарба, столярний клей. Ці заготовки для написання майбутніх ікон свідчать про те, що тут могла існувати іконописна майстерня. Їх просив передати губерньський музей для малярських потреб [2, арк. 19]. До музею було передано також 1 на полотні, 10 на папері малюнків і планів іконостасів, малюнки олією на полотні «Голова старого» та «Миколай Чудотворець», один фрагмент різьби від царських воріт, 36 аркушів фольги з малюнками. У переліку, переданих до губмузею, значаться і лицеві Святці та хромолітографія на окремих аркушах [2, арк. 29]. Лицеві Святці — це зображення та опис іконописних сюжетів усього церковного кола, розташованого по місяцях і днях. В. Дроздов просив

передати до губмузею і по два екземпляри великого і малого формату знака Братства св. Михаїла, князя Чернігівського [2, арк. 34]. Тимчасова комісія стосовно проведення археологічних і архітектурних досліджень історичних пам'яток м. Чернігова 3 липня 1923 р. і собі просила видати три загіпсовані дошки для продукування на них ліпних моделей кладок великокнязівських споруд, відкритих під час розкопок [2, арк. 19].

У єпархіальному складі зберігався і богослужбовий одяг. Серед нього: 12 плащаниць, спатрахіль, парчові покрівці, пояси «поповські» тощо. До губерньського музею були відібрані його зразки: три шитих сріблом опліччя від риз, п'ять воздухів, 1 стихар, 2 поручі [2, арк. 29].

Тут знаходилися й інші культові предмети:

1. Трисвічники — 7 шт.
  2. Прилад для освячення хлібів — 5 шт.
  3. Підсвічники висячі — 4 шт.
  4. Ручні кадила — 3.
  5. Підсвічники настінні — 50 шт.
  6. Люстра — 1.
  7. Підсвічники великі стоячі — 2.
  8. Кропильна чаша дарохранительниці.
- А також кухоль для збору металевих грошей.

У єпархіальному складі та крамниці зберігалися книги, зокрема богослужбові:

1. Мінеї — 17 шт.
2. Богослужбові книги — 30 шт.
3. Акафісти — 300 шт. ;
4. Літургія — 33 шт.
4. Панихидники — 2 шт.
5. Шафа книг духовно-моралістичного змісту (планувалося передати в губархів).
6. Теж саме — 2 шафи (також — в губархів) [2, арк. 29].

До губмузею були відібрані книги: «Черниговская памятка» 1896/1897 г. (Черниговская памятка на 1896/1897 год: Карманная справочная книжка. — Чернигов, 1896.) та «История колоколов» Оловянішнікова (Н. Оловянішников. История колоколов и колоколотейное искусство. М., 1912). До музею потрапили також 7 каталогів книг про предмети культу. Музей відібрав 19 фотографій, 25 фототипій, 14 фотографій предметів культу, альбом для фотографій з механічним двигуном для аркушів.

У складі перебувало чимало шаф, вітрин:

1. Шафи білі зі скляними дверцятами на підставках — 3 шт.
2. Шафа зі скляними дверцятами без підставок — 1 шт.
3. Шафи зі скляними дверцятами на підставках — 3 шт.
4. Шафа зі дзеркальною стінкою — 1 шт.
5. Шафа-вітрина — 1 шт.
5. Етажерка.
6. Вітрина.
7. Прилавок.
8. Шафа для свічок з ящиками — 1.
9. Теж саме — без ящиків — 1.
10. Прилавок малий — 1.
11. Дві каси дерев'яні.
12. Шафи канцелярські — 5.
13. Шафи дубові бібліотечні на підставках.
14. Драбина.

Був тут також чарівний ліхтар з об'єктивами та двома великими лінзами (апарат для проектування зображень, поширений у XVII—XX ст. (отримав губернський комітет), а також теодоліт — прилад для вимірювання горизонтальних і вертикальних кутів під час топографічних, геодезичних робіт [2, арк 13 — 18].

Музей забрав собі заасклену настільну вітрину, шафу з зааскленим верхом і глухим низом, вітринну гірку з зааскленим верхом, 1 скляний та 2 заасклені ковпаки від дарохранительок, 2 заасклені рами (для музейних експонатів), три рами від ікон незаасклених.

В. Дроздов скаржився, що без його участі комісія приступила до фактичного передавання предметів установам з крамниці. Причому деякі предмети, які вкрай необхідні для музеїв, уже були призначені для інших установ. Так, В. Дроздов вимагав передати до музею 2 високі заасклені шафи з дзеркалами на задніх стінках, зручні для демонстрації музейних експонатів. Попередньо їх планувалося залишити в крамниці та передати церковникам разом з культовим матеріалом крамниці. Свого часу ці шафи були зроблені саме з метою показати предмет з усіх боків, не рухаючи з місця, тобто для кращого експонування предметів. На думку В. Дроздова, місце таких спеціально пристосованих шаф не в церковній крамниці, а в музеї для демонстрування і популяризації наукових експонатів [2, арк. 35 зв]. Зразки парчі, які він просив, також були уже передані до губвиконкому, а частина — губернському архіву. В. Дроздову пропонувалося в останнього відібрати потрібні для музеїв зразки. Дійсно, судячи з розписки, губархів отримав весь архівний матеріал і 18 кусків парчі довжиною від однієї чверті до двох з половиною аршин [2, арк. 22].

Губернський музей прохав також передати для його потреб:

1. 10 листів дикту для наукових занять та експонування.
2. 60 арш. дошок для покриття стелі музейного (культів і етнографічного) сараю, який був незахищений від крадіжок.
3. Залізну пічку для обігріву вологих приміщень споруди (відсутня).
4. Колекцію дошок, покритих шпаклівкою згідно з вибором художника Пилипенка.
5. 15 плиток кращого сорту столярного клею (із 27).
6. Високу драбину.
7. Обіцяну комісією для музею культів і етнографічного арматуру для електричного освітлення (необхідно ретельно підібрати всі різродні частини).
8. 5 скриньоподібних порожніх ящиків з товстої шалівки з кришками для зберігання і перевезення музейних предметів.
9. Скільки знайдеться листів та шматків заліза для ремонту кам'яного фундаменту зовнішньої залізної огорожі біля музею культів і етнографічного [2, арк. 34].

В. Дроздову було вказано написати до губкому заяву від губполітосу (відомство губернської політичної освіти) особливого відношення стосовно даного питання з мотивуванням та переліком усіх необхідних для музею матеріалів, зауваживши, що з передаванням зазначених предметів для потреб музеїв губком звільняє себе від солідної суми на підтримку музеїв, про яку просить центр своїм відношенням в Чернігівський губком від 1923 р. № (дата і номер не вказані) [2, арк. 35 зв].

До речі, до губкому ліквідаційна комісія направила: дві каси, дві дубові бібліотечні шафи, дві канцелярські шафи, два аналої (високий чотирикутний, із похилим верхом столик, що використовується під час богослужінь як підставка для читання), 14 рам для картин, 18 багетів, один ліхтар, один лист дикту, 4 великих дерев'яних ящики [2, арк. 32]. Крім цього, до губкому було передано драбину стінну бібліотечну, креслярські дошки, ще 6 листів дикту, одну діжку тощо [2, арк. 22]. А ще склад губвиконкому отримав: міді листової один пуд 26 фунтів, чотири листи матового скла, одну рамку золоченого багета, чотири листи дикту, чотири коробки емалевої фарби, один ящик знаків Братства Св. Михаїла, князя Чернігівського, ящик золотих і срібних китиць, 10 мольбертів тощо [2, арк. 21].

В епархіальній крамниці та складі, судячи з розписок, зберігалися й інші мате-

ріали, які отримали різні організації. Так, на прохання Тимчасової комісії стосовно проведення археологічних і архітектурних досліджень історичних пам'яток м. Чернігова їй було передано 86 шт. плиток для закладення проломів підлоги у Спасо-Преображенському соборі [2, арк. 27].

Школі ім. М. Коцюбинського для шкільних потреб було передано 47 дощок різного розміру, ящичок з маленькими скельцями діапозитивними, поповнений теодоліт без об'єктива та мікроскопа тощо [2, арк. 25]. Чотири ящики шкільних рахівниць отримав губнаросвіти [2, арк. 22].

Для потреб губрадлікарні була передана біла шафа зі скляними дверцятами та два ящики [2, арк. 22].

Губернський музей отримав:

1. Шалівок і дощок — 15 шт.
2. Дікту 10 арш. вел. розм.
3. Дощок ґрунтованих вел. розм. — 13 шт.
4. Дощок ґрунтованих малих розм. — 50 шт.
5. Клею 4x3 в. — 15 шт. (?).
6. Вітрин лежачих три.
7. 2 скляних ковпаки для електр.
8. Рамок старих — 2.
9. Ящиків — 1.
10. Скляний ковпак — 1 [2, арк. 24].

Інші організації зі складу також отримали: ґратки — 12 шт., ґратки дерев'яні — 36 шт., дошки креслярські середнього розміру — 4 шт., ліхтар, стілець, бочки, листи дикту, ящики тощо [2, арк. 24].

Таким чином, архівні джерела свідчать, що в крамниці та єпархіальному складі, які знаходилися під соборною дзвіницею і в підвальних приміщеннях, на початок 20-тих років ХХ ст. зберігалися значні матеріальні цінності: парчові та шовкові тканини, більше півтори тисячі ікон, богослужбовий одяг, книги, інші культові предмети.

Вочевидь, тут могла бути й іконописна майстерня, оскільки серед опису майна та переданих предметів знаходилося більше 70 заґрунтованих дощок, малюнки іконостасів, аркуші фольги з малюнками, багетні рами, клей, фарби, мольберти, лицеві Святці тощо.

У крамниці та складі тримали і різне відповідне обладнання: шафи, вітрини, прилавки, драбини, креслярські дошки, стільці тощо. Окрім цього, тут зберігався і будівельний матеріал: дошки, фанера, мідні та залізні листи, скло, плитки підлоги та інші матеріали.

Більшість цих матеріальних цінностей були вилучені та передані в різні установи міста: до губвиконкому, губмузею, губархіву, губфінвідділу, школи ім. М. Коцюбинського, до губрадлікарні та до інших установ. Залишається невідома доля півтори тисячі ікон, які, певно, залишилися у крамниці та на складі. Як зазначалося вище, можливо, вони як культові предмети повинні були бути передані церквам. Проте, зважаючи на ціленаправлену репресивну політику, яку провадила радянської влади щодо церкви, таке рішення не є логічним і суперечить діям, які проводила держава по відношенню до релігійних установ.

1. Ефимов А. Н. Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский священноисторические памятники — храмы XI века, их прошлое и современное состояние / [собор. свящ. А. Ефимов]. — Вып. 2, 3 и 4. — Чернигов: Тип. Губерн. правления. — 1910. — 198 с.

2. Держархів Чернігівської області. — Ф. Р-17. — Оп. 1. — Спр. 42. — 35 арк.

3. Известия (Чернігів) — 1919. — 22 липня.

4. Держархів Чернігівської області. — Ф. Р-15. — Оп. 1. — Спр. 110. — 26 арк.

5. Держархів Чернігівської області, ф. Р-15. — Оп. 1. — Спр. 169. — арк. 27–28 зв.

6. Держархів Чернігівської області, ф. Р-20. — Оп. 1. — Спр. 189. — арк. 1–1 зв.

Травкина О. И. К истории Черниговского епархиального склада и лавки в 20-х годах XX в.

Освещаются вопросы практической реализации политики государственных и партийных органов, направленной на ликвидацию церковных учреждений в Чернигове, в частности епархиального склада, который находился в колокольне дома Черниговского коллегиума в начале 20-тых годов XX в.

Ключевые слова: епархиальный склад, лавка, колокольня, иконы, предметы культа.

Travkina O. I. Towards the history of Chernihiv eparchial stock room and a store in the 20s of the XX cent.

The article deals with a problem of practical realization of policy in the government and party bodies regarding the liquidation of the church in Chernihiv, especially the eparchial stock room in the early 20s of the XX cent.

Documented sources show that in the store and eparchial stock room, which were situated under the cathedral bell tower and in the basements (nowadays is known as a bell tower of Chernihiv collegium) in the early 20s of the XX cent., the vast valuable property has remained, such as, brocaded and silk fabrics, more than a thousand and a half of icons, liturgical vestments, books, another cult things, different equipment, constructional materials. Evidently, an icon workshop also could work here.

Most of this valuable property had confiscated and transferred to the different city authorities: to the Governorate Executive Committee, governorate museum, governorate archives office, governorate finance section, M. Kotsiubynsky School, governorate hospital, and other authorities. The fate of thousand icons, which were in the store and a stock room is still unknown.

Key words: eparchial stock room, store, bell tower, icons, cult things.

